

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 40–45

doi 10.15421/26190104

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 378.4(477.63)ДНУ(092): 027.1

Професор М. П. Ковальський
і бібліотека:
інтелектуальні взаємозв'язки*

Л. М. Лучка

Кандидат історичних наук
 ORCID: 0000-0002-1792-2349
 Researcher ID: V-3277-2017
 Luchka64@i.ua

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро,
Україна, 49010

Анотація. *Мета статті* – дослідити науковий доробок дніпровського періоду (1965-2004) вченого-історика, професора ДНУ імені Олеся Гончара, Миколи Павловича Ковальського. Виявлено 12 авторських монографій та понад 200 наукових статей, знайдено 5 видань, до складу редколегії яких входив М.П. Ковальський. *Методи дослідження:* системно-структурний, аналітико-синтетичний, компаративний. *Основні результати:* Загальна кількість особистої книжкової колекції М. П. Ковальського нараховує понад 12 тисяч примірників. У 2016 р. до наукової бібліотеки ДНУ імені Олеся Гончара донькою вченого було передано близько 500 видань з його власного книгозібрання, багато з яких мають печатки та дарчі написи. Хронологічні межі особистої бібліотеки охоплюють період

двадцятих років ХХ – початку ХХІ ст. У колекції представлена наукова, науково-популярна та художня література українською, російською та польською мовами з мистецтвознавства, дипломатії та літературознавства. У дослідженні виявлено перші книги з бібліотеки українського історика, надано ґрунтовний огляд фахових видань, окреслено унікальні примірники української та зарубіжної художньої літератури, ілюстровані альбоми. Основним джерелом поповнення особистої бібліотеки була купівля книг, дарунки його учнів, друзів та колег. Створена ним цілісна тематична картотека та чіткий кількісний обіг видань свідчать про високий бібліографічний рівень М. П. Ковальського. *Висновки.* Професор ДНУ імені Олеся Гончара М. П. Ковальський залишив вагомий слід не тільки в історії України, джерелознавстві та історіографії, а й у бібліотечно-бібліографічній галузі. Його читацьке коло та наявність цінної книжкової колекції дозволяють розширити образ історика-вченого, чудової людини та справжнього шанувальника бібліотек. *Практичне значення:* рекомендовано науковцям для поглибленого вивчення постаті історика. *Наукова новизна:* вперше висвітлено образ історика як читача та власника особистої бібліотеки. *Тип статті:* описова.

Ключові слова: вчений; історик; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; наукова бібліотека; особисте книгозібрання; читач.

Надійшла до редколегії 25.04.2019

Прорецензована 13.06.2019

Рекомендована до друку 29.07.2019

* Статтю підготовлено відповідно до завдань держбюджетної теми 0119U100450 «Духовна культура

та суспільне життя в історичній пам'яті Наддніпрянської України (XVI – початок ХХІ ст.)».

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 40–45

doi 10.15421/26190104

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 378.4(477.63)ДНУ(092): 027.1

**Профессор Н. П. Ковальский
и библиотека:
интеллектуальные взаимосвязи***

Л. Н. Лучка

Кандидат исторических наук
ORCID: 0000-0002-1792-2349

Researcher ID: V-3277-2017

Luchka64@i.ua

*Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
проспект Гагарина, 72, г. Дніпро,
Україна, 49010*

Аннотация: Цель статьи – исследовать научный потенциал днепровского периода (1965–2004) ученого-историка, профессора ДНУ имени Олеся Гончара, Николая Павловича Ковальского. Выявлено 12 авторских монографий и более 200 научных статей, найдено 5 изданий, в состав редколлегий которых входил Н. П. Ковальский. Методы исследования: системно-структурный, аналитико-синтетический, компаративный. Основные результаты: Общее количество личной книжной коллекции Н. П. Ковальского насчитывает более 12 000 экземпляров. В 2016 г. в научную библиотеку ДНУ имени Олеся Гончара было передано дочерью ученого около 500 изданий из его собственной коллекции, многие из которых имеют печати и дарственные надписи. Хронологические рамки личной библиотеки охватывают период двадцатых годов XX – начала XXI в. В коллекции представлена научная, научно-

популярная и художественная литература на украинском, русском и польском языках по искусствоведению, дипломатии и литературоведению. В исследовании обнаружены первые книги из библиотеки украинского историка, предоставлен основательный обзор профессиональных изданий, определены уникальные экземпляры украинской и зарубежной художественной литературы, а также иллюстрированные альбомы. Основным источником пополнения личной библиотеки была покупка книг, подарки его учеников, друзей и коллег. Созданная им целостная тематическая картотека и четкий количественный оборот изданий свидетельствуют о высоком библиографическом уровне Н. П. Ковальского. Выводы. Профессор ДНУ имени Олеся Гончара Н. П. Ковальский оставил весомый след не только в истории Украины, источниковедении и историографии, но и в библиотечно-библиографической отрасли. Его читательский круг и наличие ценной книжной коллекции позволяют расширить образ историка-ученого, замечательного человека и настоящего поклонника библиотек. Практическое значение: рекомендовано ученым для углубленного изучения личности историка. Научная новизна: впервые освещены образ историка как читателя и владельца личной библиотеки. Тип статьи: описательная.

Ключевые слова: ученый; историк; Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара; научная библиотека; личное книжное собрание; читатель.

Поступила в редколлегия 25.04.2019

Прорецензирована 13.06.2019

Рекомендована в печать 29.07.2019

* Статья подготовлена в соответствии с заданиями государственной темы 0119U100450 «Духовная культура и общественная жизнь в исторической памяти Надднепрянской Украины (XVI – начало XXI вв.)».

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 40–45

doi 10.15421/26190104

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508-508.95 : LA173-186

Professor M. P. Kovalskyi
and the library:
intellectual interrelations*

L.M. Luchka

PhD in History

ORCID: 0000-0002-1792-2349

Researcher ID: V-3277-2017

Luchka64@i.ua

Oles Honchar Dnipro National University
72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010

Abstract. *The purpose:* the article deals with the Dnipro period scientific achievements (1965–2004) of a scientist, historian, Oles Honchar Dnipro National University professor, Mykola Pavlovych Kovalskyi. According to the analysis of document resources university library using the elements of the search engine, 12 author's monographs and more than 200 scientific articles were found. 5 editions, the editorial board of which included the name of M. P. Kovalskyi were also discovered. *Research methods:* systemic-structural, analysis and synthesis, comparative. *Main results:* The reader's ticket stored in the scientific library allowed to reveal a range of reading interests of the historian during 30 years of work at Dnipro University. A separate direction of his legacy is a collection of books which he gathered for a long time. The total number of his library amounts to more than 12 thousand items. In 2016, about 500 copies from his private book collection were

donated to the scientific library of Oles Honchar Dnipro National University by the daughter of a scientist I. M. Kovalska. The value of each copy is the presence of exlibris, seals and gift inscriptions. The collection presents scientific, popular science and fiction in Ukrainian, Russian and Polish. The scientist was interested in art, diplomacy and literary studies. The research shows the first books from the library of the Ukrainian historian, provides a thorough review of professional publications, outlines unique books on Ukrainian and foreign fiction literature. The presence of unique books, illustrated albums, devoted to national decorative arts, customs and traditions in the collection testifies to the diverse interests of the scientist. He created an integral thematic card index and gave a clear quantitative circulation of publications. These facts testify to the high bibliographic level of M. P. Kovalskyi. *Conclusions:* M. P. Kovalskyi made a significant contribution not only in Ukrainian history, sources study and historiography, but also in library and bibliographic field. His reading interests and the presence of a valuable book collection allow us to expand the image of the historian, scientist, a remarkable person and a real fan of libraries. *Practical significance:* recommended for scholars to in-depth study of the figure of a historian. *Scientific novelty:* for the first time the image of a historian as a reader and owner of a personal library is illuminated. *Type of article:* descriptive.

Keywords: Scientist; Historian; Oles Honchar Dnipro National University; Scientific Library; Personal Book Collection; Reader.

Received 25.04.2019

Reviewed 13.06.2019

Accepted 29.07.2019

* The article is prepared in accordance with the tasks of the state budget theme 0119U100450 "Spiritual culture and social life in historical commemoration of the Dnipro Ukraine (the 15th – the beginning of the 21st centuries)".

Постановка проблеми. Інтелектуальна історія як складова суспільно-політичного та науково-культурного життя є актуальним напрямком сучасних досліджень, що привертають увагу істориків. Висвітлення наукової спадщини української історичної школи дозволяє створити цілісний портрет вченого, визначити місце та роль особистості в історії закладу вищої освіти. Читацька характеристика та аналіз особистого книжкового зібрання є важливими елементами процесу глибокого розкриття багатогранної діяльності науковця.

Історіографія. Діяльність М. П. Ковальського як вченого-історика, джерелознавця, історіографа, краєзнавця всебічно висвітлено дослідниками другої половини XX – початку XXI ст. (С. В. Абросимова, Г. К. Швидько, Ю. А. Мицик, О. А. Удод, Я. Д. Ісаєвич, О. І. Журба, І. Пашук). Ця стаття розкриває постать визначного українського історика як читача, бібліографа та власника особистої бібліотеки (Абросимова, С., 1999; Захарчин, В. В., 2013, с. 529).

Мета дослідження полягає у висвітленні наукового доробку професора М. П. Ковальського та аналізі його особистого книгозібрання за фондами наукової бібліотеки ДНУ імені Олеся Гончара.

Джерела. Дослідження спирається на комплекс архівних та опублікованих історичних джерел та літературу з фонду наукової бібліотеки.

Виклад основного матеріалу. В історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара вагомому роль у розвитку історичного факультету відіграв вчений-історик із джерелознавства та історіографії України М. П. Ковальський (1929–2006). Професор зробив значний внесок у дослідження джерелознавства історії України XVI – XVII ст., а також в історію друкарства в Україні, історіографію, історичну бібліографію, музеєзнавство, археографію, краєзнавство. Створена М. П. Ковальським наукова школа джерелознавства історії України активно розвивається та має широке коло послідовників у науковому просторі України (Світленко, С. І., 2018, с. 149). За словами С. В. Абросимової, учениці М. П. Ковальського, центральне місце в творчості вченого посідає історичне джерело. Титанічна евристична робота в бібліотеках і архівах дозволила науковцю виявити ґрунтовні документи за обраною тематикою. У науковій роботі перевагу вчений надавав знанням архівних фондів, колекцій та збірок (Абросимова, С. В., 1999, с. 36–37).

З 1965 р. по 1994 р. М. П. Ковальський пов'язав своє життя і працю з Дніпропетровським державним університетом. З того часу Микола Павлович став постійним читачем та частим гостем усіх відділів бібліотеки університету. На початку 70-х рр. XX ст. бібліотека розміщувалась

по вул. Шевченка, 59. Маленьку читальну залу з науковим абонементом відвідував молодий науковець. У 80-ті рр. XX ст. бібліотека знаходилась на пр. К. Маркса, 35. Щойно відкрита факультетська бібліотека у корпусі № 1 ДДУ стала багаторічним спеціалізованим пунктом обслуговування студентів та викладачів історичного і філологічного факультетів. М. П. Ковальський постійно звертався до ґрунтового пошукового апарату за науковими матеріалами та документами (каталог та картотеки) (Поляков, М. В., гол. ред., 2018, с. 267).

Цікавість викликає збережений до наших часів читацький формуляр на ім'я Ковальського Миколи Павловича за № 1366 з його унікальними підписами (1989–1993 рр.). Як читач він був відповідальним, діловим, обізнаним, різноманітним, ерудованим, багатогранним. Його запити були чіткими, глибокими та змістовними. На сторінках формуляру вписані номери книг різних років видання та тематичної спрямованості (початок XX ст. – початок XXI ст.). Тематика його запитів дивує: це не тільки професійні інтереси (історія, джерелознавство, історіографія тощо), але й зацікавленість науковця викликали книгознавство, мистецтвознавство, воєнні науки, літературознавство. Аналіз читацького формуляра свідчить, що перевагу у читанні історик віддавав мемуарній літературі як першоджерелам у процесах цілісного висвітлення певної епохи.

Зі спогадів директора бібліотеки С. В. Кубишкіної, Микола Павлович підтримував бібліотеку в різних ситуаціях, постійно знайомився з новими надходженнями і знав, що конкретно йому потрібно для роботи зі студентами, аспірантами. У 1990 р. бібліотека переїхала до нового приміщення по вулиці Казакова, 8, в якому був відкритий довгоочікуваний університетськими вченими відділ рідкісних видань. Варто зазначити, що і новий бібліотечний дім також відвідував вчений-історик. Велике наукове задоволення Микола Павлович отримував у відділі рідкісних видань, перегортаючи видання з його «улюбленої» теми XVII – XVIII ст.

Науковий доробок вченого різноманітний за тематикою та значний за обсягом. Приверну увагу до спадщини вченого, що зберігається у НБ ДНУ ім. Олеся Гончара. За аналізом бази документних ресурсів університетської бібліотеки з використанням елементів пошукової системи виявлено 12 авторських монографій та понад 200 наукових статей. Також знайдено 5 видань, до складу редколегії яких входив М. П. Ковальський. Географічні межі його наукової співпраці охоплювали різні регіони: Київ, Харків, Запоріжжя, Львів, Чернівці тощо. За матеріалами читальної зали Микола Павлович був науковим керівником та опонентом 23 кандидатських дисертацій. Хронологічні межі наукових пошуків вчено-

го тісно пов'язані з XVII – XVIII ст., але не залишалися поза увагою історика 20-30-ті рр. XX ст.

Коло читацьких інтересів М. П. Ковальського було широким та різнобічним. Його статті висвітлюють різні напрямки історичної науки. Неабияку увагу в дослідженнях історик приділяв персоналіям (українським та зарубіжним вченим). Цікавими і, можна сказати, першими у незалежній Україні стали статті М. П. Ковальського з джерелознавства історії українського козацтва («Історіографічні аспекти у науковій спадщині Д. І. Яворницького»). Його цікавила історія друкарства в Україні. Різноманітний науковий світ М. П. Ковальського широко представлено у монографіях, збірниках, матеріалах конференцій. Значний доробок складають його праці, надруковані у журналах, вісниках, наукових працях. Для сучасних дослідників ґрунтовними залишаються статті М. П. Ковальського, що вміщені до енциклопедій, зокрема Української радянської енциклопедії (Ковальський, М. П., 1978, с. 493).

Особиста бібліотека професора М. П. Ковальського, за словами І. М. Ковальської, нараховує понад 12 тис. книг, журналів, збірників та інших документів, які потребують ретельного вивчення з історії книжкових колекцій. Частина книг зберігається у НБ ДНУ, певна кількість передана до бібліотеки Острозької академії. Більша частина особистої бібліотеки знаходиться у власному приміщенні вченого (м. Острог). Книги майбутній історик почав збирати ще навчаючись у школі. Рідкісні видання викликали посилені інтереси юнака, тому він був постійним відвідувачем книжкових крамниць «Букініст». Майбутній видатний вчений розумів значення книги як інформаційного джерела і, водночас, цінував видавничу продукцію як тип книжкових пам'яток.

До наукової бібліотеки ДНУ імені Олеса Гончара у 2016 р. донька професора І. М. Ковальська передала близько 500 видань з особистої бібліотеки вченого. Протягом усього життя історик збирав документи, книги, журнали, що висвітлювали події різних часів та з різних поглядів. Цінність кожного примірника полягає у наявності екслібрису, печатки, дарчого напису. Печатка «*Из книг Н. П. Ковальского*» засвідчує про наявність власного книгозібрання. Хронологічні межі особистої бібліотеки охоплюють період з 20-х рр. XX ст. до початку XXI ст. У зібранні представлена наукова література та художні видання українською, російською, польською мовами. Не залишалися поза увагою вченого книги з мистецтвознавства та дипломатичних відносин.

У колекції професора першорядне місце посідають ґрунтовні академічні видання «*История городов и сел Украинской ССР: в 26 т.*», «*История Византии: в 3 т.*», «*Археология Украинской ССР: в 3 т.*». Певний комплекс у бібліотеці складають довідково-енциклопедичні видання та дво-

мовні словники, до яких вчений постійно звертався. Історичну цінність має «*Военный турецко-русский и русско-турецкий словарь*» (1942 р.), з якого починалося формування книжкової колекції. Серед перших книг бібліотеки М. П. Ковальського варто зазначити: Шевченко Т. Г. «Вибрані твори» за упорядкуванням українського академіка О. І. Білецького та підготовленими НТШ у Львові 1939 р. Унікальною за історією є праця Василя Полтавця (В. Богацький) «Проміння». Один з перших шкільних підручників для 4 класу був надрукований у польському видавництві «Наш край» 1929 р. Серед видань невеличкими за обсягом, але цінними за змістом є перші українські академічні препринти з історії України, присвячені історіографії та археографії, історії уніатської церкви, розвитку Західної України, голодомору 1933 р., політичній та соціальній історії XVII ст.

Про різноманітні інтереси вченого свідчить наявність у колекції літератури з кіномистецтва. М. П. Ковальський мав раритетне видання 1940 р. «*Как закалялась сталь*». Це сценарій п'єси Ю. Гегузіна та І. Судакова за однойменним романом М. Островського, перша постановка якої відбулася у 1934 р. у Театрі робочої молоді. Наклад невеличкого за форматом видання складав 200 примірників. Особливої уваги заслуговують українські мистецтвознавчі видання, зокрема альбоми з декоративно-прикладного мистецтва («*Квітуче народне мистецтво. Львів, 1964*», Зате-нацький Я. «Українське мистецтво першої половини XIX ст. Київ, 1965», Никорак О. «Сучасні художні тканини Українських Карпат. Київ, 1988»). Значну кількість видань складають збірники документів та матеріалів, які постійно привертати увагу науковця. Вищезазначене свідчить, що М. П. Ковальський створював цілісну власну колекцію, про яку дбав і опікувався поповненням.

Художня література представлена у зібранні примірниками, надрукованими українською, російською та польською мовами. Особиста бібліотека цінна окремими історичними творами 30–50-х рр. XX ст., зокрема, українського письменника Я. Д. Качури «Іван Богун» (1954 р.). Серед авторів зарубіжної художньої літератури інтерес вченого привертала творчість французького драматурга Ф. Еріа («*Семья Буссардель*», «*Испорченные дети*», «*Золотая решетка*»). Основним джерелом поповнення особистої бібліотеки була купівля книг, наукову літературу він привозив з-за кордону. До бібліотеки професора потрапляли дарунки його учнів, друзів, колег: видання мають дарчі написи від Д. П. Пойди, Г. Я. Сергієнка, О. І. Никорака тощо. Український історик був обізнаним і в бібліотечній справі. М. П. Ковальського варто віднести до справжніх бібліографів, про що свідчить створена ним цінна картотека, з якою працювали у другій половині

XX – початку XXI ст. гості помешкання у Дніпропетровську. Він вів облік видань, про що свідчать цифрові показники на книжкових обкладинках (92, 571 тощо). Приємною згадкою про шановного професора, вченого-історика, видатну особистість залишаються його книги з дарчими написами «Науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету від колишнього співробітника ДДУ».

Висновки. Життя та діяльність визначного українського вченого-історика М. П. Ковальського тісно пов'язані з книгами та університетськими бібліотеками. Він був талановитим дослідником, вимогливим вчителем та вихователем

студентства. Протягом життя він стежив за досягненнями історичної науки та зробив вагомий внесок в її розвиток. Особиста книжкова колекція вченого має культурно-духовну цінність і буде корисною найрізноманітнішому читацькому колу. Заповітом для істориків повинні стати його слова про високоморальні якості дослідника: «Уважне, шанобливе ставлення до джерел» (Ковальський М. П., 1997, с. 25-26).

Подяки. Авторка висловлює подяку за інформаційно-бібліографічну підтримку співробітникам наукової бібліотеки ДНУ імені Олеся Гончара, за надання цікавих матеріалів родинного архіву – доньці І. М. Ковальській.

Бібліографічні посилання

Абросимова, С., 1999. Адепт джерелознавства. В: Винар, Л. та Пасічник, І., голов. ред-ри, 1999. *Осягнення історії*. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. Острого; Нью-Йорк: Острозька академія; Укр. іст. тов-во, с. 36–43.

Захарчин, В. В., 2013. Ковальський Микола Павлович. В: Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. та ін., гол. ред., 2013. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, т. 13 (Киї – Кок), с. 529. Доступно: <http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7147>

Поляков, М. В., гол. ред., 2018. *Історія Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, 1918 – 2018*. Дніпро: Ліра.

Ковальський, М. П. 1978. Гваньїні О. В: Бажан, М. П., гол. ред., 1978. *Українська радянська енциклопедія*. Київ, т. 2. с. 493. Доступно: <<http://leksika.com.ua/18641211/ure/gvanyini>>.

Ковальський, М. П., 1997. Історик і історіографія. В: Журба, О. І., ред., 1997. *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*. Дніпропетровськ: Промінь, вип. 1, с. 13–27.

Світленко, С. І. 2018. Ковальський Микола Павлович. В: Поляков, М. В., гол. ред., 2018. *Професори Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара: біобібліографічний довідник*. Дніпро: Ліра, с. 148-149.

References

Abrosymova, S., 1999. Adept dzhhereloznavstva [The Adept of the Source Studies]. In: Vynar, L. ta Pasichnyk, I., eds, 1999. *Osyahnnennya istoriyi* [Comprehension of History]. Collection of scholar works in honor of Professor Mykola Pavlovych Kovalskyi on the occasion of the 70th anniversary. Ostroh; New-York: Ostroz'ka akademiya; The Ukrainian Historical Society, pp. 36–43 (in Ukrainian).

Zakharchyn, V. V., 2013. Koval's'kyi Mykola Pavlovych. In: Dzyuba, I. M., Zhukovs'kyi, A. I., Zheleznyak, M. H. etc., eds., 2013. *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv, vol. 13 (Kyi – Kok), p. 529. Available at: <http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7147> (in Ukrainian).

Polyakov, M. V., ed. in chief, 2018. *Istoriya Dniprovsk'oho natsional'noho universytetu imeni Olesya Honchara, 1918–2018* [The History of the Oles Honchar

Dnipro National University, 1918–2018]. Dnipro: Lira (in Ukrainian).

Koval's'kyi, M. P. 1978. Gwagini O. In: Bazhan, M. P., ed. in chief, 1978. *Ukrayins'ka radyans'ka entsyklopediya* [The Ukrainian Soviet Encyclopedia]. Kyiv, vol. 2, p. 493. Available at: <<http://leksika.com.ua/18641211/ure/gvanyini>> (in Ukrainian)..

Koval's'kyi, M. P., 1997. Istoryk i istoriografiiya [Historian and historiography]. In: Zhurba, O. I., ed., 1997. *Dnipropetrovskiy historyko-arkheohrafichnyi zbirnyk* [Dnipropetrovsk Historical and Archaeographic Collection], issue 1. Dnipropetrovsk: Promin, pp. 13–27 (in Ukrainian).

Svitlenko, S. I., 2018. Kovalskyi Mykola Pavlovych. In: Polyakov, M. V., ed. in chief, 2018. *Profesory Dniprovsk'oho natsional'noho universytetu imeni Olesya Honchara* [Professors of the Oles Honchar Dnipro National University]. Biobibliographic guide. Dnipro: Lira, pp. 148-149 (in Ukrainian).